

## u s u l g e r e ğ i

Türkçede ilk kez yayımlanan bu kitap, 1915'te katledilen şair Taniel Varujan'ın ölümünden sonra, onun eserlerini yaşatmak gayesiyle kurulan Navasart Cemiyeti'nin 1921'de yayımladığı *Հացիւ տրոպ* (*Hatsin yerki* - Ekmeğin Şarkısı, O. Arzuman Matbaası, İstanbul) kitabının çevirisidir. Şair 24 Nisan 1915'te İstanbul Pangaltı'daki evinde tutuklandığında el konulan evrakı arasında yer alan bu dosya, daha sonra polise muhbirlik yapan bir Ermeni'nin pişmanlık duyması üzerine ve bazı devlet görevlilerine rüşvet verilmesinin ardından elde edilebilmiş ve gün yüzüne çıkması mümkün olmuştur. Bu bilgi, kitabı 1921'de yayımlayanların kaleme aldığı sunuş yazısında yer alır (bkz. bu kitapta s. 9).

Türkçe baskıda uyguladığımız sayfa düzeni, 1921'de yapılan o ilk yayımdaki özgün biçime mümkün mertebe bağlı kalınarak tasarlandı. Türkçe baskıyla eşzamanlı olarak kitabın Ermenicesi de tıpkıbasım tekniğiyle yayımlandı. Bu iki kitap, 20 Nisan 1884 doğumlu şairin 135. doğum yıldönümüne ve onu katledenlerin kastına inat, şiirinin ölümsüzlüğüne ithaf edilmiştir.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

# EKMEĞİN ŞARKISI

Aras Yayıncılık  
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z  
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul  
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02  
Fax: (0212) 252 65 19  
info@arasyayincilik.com  
www.arasyayincilik.com  
Sertifika No: 10728

---

ARAS - UŖU 233

---

Ekmeğın Şarkısı  
Taniel Varujan

Çeviri  
Ohannes Şaşkal

Yayıma Hazırlayan  
Rober Koptaş

Kapak Tasarımı  
Melisa Arsenyan

© Aras Yayıncılık, 2019

ISBN 9786052100431

Baskı ve Cilt  
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul  
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

Nisan 2019, İstanbul

# EKMEĞİN ŞARKISI

TANİEL VARUJAN

Ermeniceden çeviren: Ohannes Şaşkal



## Taniel Varujan

Yaşadığı dönemin ve sonrasının en sevilen Ermeni şairlerinden biri, aynı zamanda öğretmen ve eğitimcidir. 20 Nisan 1884'te Sivas'ın Pırknik (günümüzde Hafik yakınlarında Çayboyu) köyünde doğdu. Gerçek soyadı Çubukkâryan'dır. Annesinin adı Takuhi (Bağdigyan), babasınıninki ise Krikor'du. 1900 İstanbul doğumlu Vahan, 1908 Pırknik doğumlu Arşag ve Bedros adlı erkek kardeşleri vardı. Vahan haricindeki diğer aile bireyleri, tıpkı kendisi gibi, Soykırım kurbanları arasındadır. 1896-1898 yıllarında Venedik Mkhitarist Rahipleri'nin Beyoğlu Sakızağacı'ndaki okulunda okuduktan sonra, 1898-1902'de Mkhitarayanların Kadıköy Moda'daki yatılı okulunda eğitim gördü. Mkhitarist rahiplerin, özellikle Moda okulunun müdürü Peder Arisdages Kaskandilyan'ın yeteneğini fark etmesi sayesinde, 1902'de Venedik'teki Murat-Rafaelyan Koleji'ne gönderildi. Buradaki eğitimini 1905'te tamamladıktan sonra, Mkhitaristler onu bu sefer Belçika'nın Gent şehrine yolladı. Gent Üniversitesi'nde 1905-1909 yılları arasında siyaset bilimi, edebiyat, felsefe, sosyoloji ve ekonomi dersleri aldı. 1906'da ilk kitabı *Sarsurner* (*Սարսուռներ* - Ürperişler), Venedik'te; 1908'de ise ikinci kitabı *Çartı* (*Չարդը* - Kırım) Paris'te yayımlandı. 1909'da memleketi Pırknik'e döndü. Aynı yıl İstanbul'da *Tseğin sirdi* (*Յեղին սիրտը* - Kavmin Yüreği) kitabı yayımlandı. 1909-1911 arasında Sivas Aramyank Okulu'nda, 1911-1912'de de Tokat'ta öğretmenlik yaptı. 1910'da Araksi Taşçıyan'la (1892-1967) evlendi. 1911'de kızları Veron doğdu (ölümü 2009'da, New York'ta). 1912'de İstanbul'a geldi ve 1915'teki tutuklanmasına kadar idare edeceği



Beyoğlu'ndaki Lusavoriçyan Ermeni Katolik Okulu'nun müdürlüğüne atandı. Aynı sürede Hintliyan, Nigoğosyan ve Tbrotsaser okullarında dersler verdi. 1912'de *Hetanos yerker* (Հեթանոս երգեր - Pagan Şarkılar) kitabı yayımlandı. 1914 sonunda yakın dostu Hagop Cololyan Siruni ile beraber *Navasart* edebiyat ve sanat yıllığını yayımladı. Hemen öncesinde *Mehyan* dergisinin yazı işlerinde yer aldı, derginin ünlü edebi manifestosunu imzalayan isimlerden biri oldu (Hagop Oşagan, Aharon, Gosdan Zaryan ve Keğam Parseğyan'la birlikte). Varujan'ın şiirleri, gerek basında yayımlandığında, gerek kitap halinde derlendiğinde büyük ses getiriyor, okurların ve edebiyat çevrelerinin yoğun ilgisiyle karşılaşılıyor; döneminin en büyük şairlerinden biri, belki de en büyüğü olarak kabul ediliyordu. 1915'te

adı İttihat ve Terakki hükümetinin hazırlattığı tutuklanacak Ermeni aydınların listesinde yer alıyordu. Birkaç arkadaşıyla vakit geçirdiği 24 Nisan 1915 akşamı, Pangaltı Nalbant Sokak Karavela Apartmanı'nda bulunan evine üç polis baskın yaptı, kendisini tutukladı ve karakola götürdü. Diğer aydınlarla birlikte Sultanahmet'teki Merkez Hapishanesi'ne (günümüzde İslam Eserleri Müzesi) kondu. Bir süre sonra ise, tutuklu Ermeni aydınların Ayaş'taki kalem arkadaşlarına göre nispeten daha rahat koşullarda barındırılacakları, Çankırı'ya götürüldü. Burada altı defter dolusu şiir yazdığı aktarılır. Bu defterlerin akıbeti bilinmiyor. Türlü kaynaklara göre, 19, 24 veya 26 Ağustos'ta onun da aralarında olduğu bir grubun (şair Rupen Sevag, demirci Vahan Kahyayan, mücellit Onnik Mağazacıyan, Ortaköy'den fırıncı Artin Boğosyan) genel af çerçevesinde, resmi kuvvetlerin koruması altında, Çankırı'dan ayrılıp, Ankara yoluyla Ayaş'a doğru yola çıkarılacakları bildirildi. Tüney'deki Kalecik vadisinin başladığı tepeye vardıklarında, pusuda bekleyen dört kişinin saldırısına uğradılar. Katiller Varujan'ın karnını deşti ve gözlerini oyup öldürdüler. 24 Nisan 1915'te tutuklandığında el konulan evrakı arasında yer alan *Hatsin yerki* (Հացին երբը - Ekmeğin Şarkısı) başlıklı şiir defteri polisin elinden kurtarıldıktan sonra 1921'de İstanbul'da kitap olarak basıldı.

# Mezarsız Bir Şairin Yaşamı Kutsayan Coşkusu

OHANNES ŞAŞKAL

Yazmaktan çekinmem: Taniel Varujan  
lirik şiirimizin en büyük değerlerinden biridir;  
en büyüğü değilse eğer!

Hagop Oşagan<sup>1</sup>

O uğursuz 24 Nisan 1915 gecesinin canavarı, ne İstanbul Ermeni aydınlarının hayatını esirgedi ne de onların yaratıcı uğraşlarını... Yetinmedi, pençelerini Taniel Varujan'ın evraklarına da geçirdi.

Derdest edilen muhtelif el yazmaları (müsveddeler) arasında bulunan ve henüz hazırlık aşamasındaki *Ekmeğin Şarkısı*, soykırım ve nefretin resmi görevlileri tarafından müstehzi bir memnuniyetle gasp edildi.

Hesapta olmayan rastlantılar onun kurtarılışına vesile olmasaydı eğer, kayıp kaçınılmazdı! Sansür heyetinde çalışan kötü şöhretli bir Ermeni'nin anlaşılması güç gönüllülüğüyle, öte yandan gerçekleştirilen belli bir fedakârlık neticesinde, yazarın şehitliğiyle özel bir kudsiyet kazanan bu yapıtı çekip geri almayı başarmış oldular.

Belki de Varujan, her zamanki gibi, yüreğinin derininde özel bir ihtimamla tasarlamış ve sınıflandırmış olduğu bu son çalışmasını tamamlamaya vakit bulamadı.

Gerçi, *Ekmeğin Şarkısı* mevcut hâliyle bütünlük teşkil etse de, külliyat, aynı zamanda birkaç tamamlayıcı şiiri de ihtiva edecekti. Onların başlıklarını şairin cep defterlerinde belirlenmiş bulduk. İzleyen sıra ile: Un, Ahır, Maya, Fırın, Memleket Sofrası, Ekmeğin Şarkısı.

Yukarıdaki satırlar, ilk kez 1921 yılında yayımlanan *Ekmeğin Şarkısı*'nın [*Հացին հրդը - Hatsin yerki*] önsözünden.

<sup>1</sup> Hagop Oşagan: (9 Aralık 1883, Bursa - 17 Şubat 1948, Halep) Romancı, öykücü, eleştirmen, eğitimci.



24 Nisan 1915 gecesi Taniel Varujan, İstanbul'da, 235 aydınla birlikte tutuklanıp ölüm yolculuğuna gönderilmeseydi eğer, *Ekmeğin Şarkısı* muhtemelen, onun son kitabı olmayacaktı. Bir ulusun yok edilmesinin simgesi haline gelen o kara 24 Nisan gecesi, Taniel Varujan'ın yazı masasındaki, çekmecelerindeki bütün belgelere, el yazıları ve defterlerine el kondu. *Ekmeğin Şarkısı* da bir defter olarak el konanlar arasında bulunuyordu ve yirmi dokuz parçadan oluşmuştu. Varujan, Ekim 1909'da, arkadaşı K. Kılıçyan'a Sivas'tan gönderdiği mektupta, "bahara doğru *Ekmeğin Şarkısı*'nı yazmaya başlayacağı[nı]" bildirmekteydi. Demek oluyor ki, 1909'da ya da daha öncesinde tasarlanan "şarkı", 1910'un baharında yazılmaya başlandı. Fakat, *Hetanos yerker* (Pagan Şarkılar) kitabının oluşturulması ve yayımı, *Ekmeğin Şarkısı*'nın yazımını geciktirmiş olduğundan, Varujan *şarkısını* ciddi anlamda yazmaya 1912'de başlamıştır. Şiirlerinin bir kısmının 1913'ten itibaren dergi ve yıllıklarda yer almasından anlaşılacağı gibi, çalışmalarını 1913-1915 tarihleri arasında yoğunlaştırmış olması kuvvetle muhtemel.

Ne var ki, kitap eksik kalmıştı. Onu tamamlayacak olan ve defterde yer almayan son altı şiirin, sadece başlıkları var elimizde şimdi. Demek, yukarıdaki alıntıda zikredilen başlıklar arasında yer alan ve kitaba adını vermesi düşünülen son şiir de kayıplar arasında.

El konan *Ekmeğin Şarkısı* defteri, en nihayet 1919 yılında, şairin eşi Araksi Çubukkâryan'ın ısrarlı çabaları sonucu, zor bela ve belli bir bedel karşılığında, mucize kabilinden ölümün kanlı ellerinden kurtarılmıştır. Yirmi dokuz şiirden oluşan kitabın ilk basımı 1921 yılında hayata geçirilebilmiştir. Kitabın basımını Varujan'ın hayranlarından oluşan Navasart Cemiyeti üstlenmiştir. Bu uğurda, 19 Mayıs 1921 tarihinde, masrafların karşılanmasına destek olmak amacıyla zengin içerikli bir edebi gün düzenlenmiştir. *Ekmeğin Şarkısı* bugün, gönüllerimizi kuşatan şiirsel değerleriyle olduğu kadar, yok oluşun eşiğinden hayata dönüşün, bir "yeniden doğuş"un simgesel ifadesi olarak da ayrıca kıymetlidir.

Varujan'ın, eksik olan altı şiiri öldürülüşüne kadarki süre içinde yazıp yazmadığını bilmiyoruz. Öldürüldüğünde üzerinde bulunan altı defter

içinde bu şiirler de mevcut muydu? Onu da bilmiyoruz. Büyük ihtimalle yazmış olmalı. Zira, tutukluluk günlerinde aralıksız yazan Varujan'ın, "çiftçi üslubuyla" diye tanımlanan şiirler kaleme aldığını, tanıklıklardan biliyoruz. Kim bilir, belki "Şarabın Şarkısı"nı da yazmaya koyulmuştu.

Taniel Varujan, oldum olası yazmaya bağımlı bir varoluş sergilemiştir. Anlaşılan, sürgün günlerinde, ölüme bunca yakinken bile kendi yalnızlığı içine çekilerek, kısıtıldığı yerde, hararetle, daha yoğun bir yazma uğraşı içine girmiştir. Öte yandan, Ermeni Pagan geçmişine uzanan bir destan yazma fikri, orada da sürer. Karısı Araksi, sürgün döneminde Varujan'dan Türkçe yazılmış posta kartları aldığını, istediği kitaplar arasındaki Homeros'un İlyada'sını da kendisine yolladığını; şairin orada bile durmadan çalıştığını, yazılar kaleme aldığını belirtir.

Şair, romancı, edebiyat eleştirmeni Krikor Beledian<sup>2</sup>, *Grage şırçanagi Taniel Varujani şurç* (Taniel Varujan'ı Kuşatan Ateş Çemberi) adlı kitabının "Şiir ve Hafıza" bölümünde şöyle yazmaktadır:

Tutuklu arkadaşlarının anlattığına göre, Çankırı'daki sürgün günlerinde (Haziran-Ağustos 1915) yazmayı sürdürüyordu Varujan. "Hatta, bir altıncı defteri de doldurmaya başlamıştı" diye nakleder A(ram) Andonyan, "çiftçi üslubuyla," diye devam ederek. Hatıralarında Andonyan'ı doğrulayan bir başka sürgün olan M(ikayel) Şamdancıyan, onun "kaleme aldığı çiftçiliğe dair birkaç yeni soneyi" işitenlerin sonuncularındandı belki de.

Dehşet ortamında, benzer biçimde hummalı çalışma yürütmüş olan tanık (M. Ş.) şöyle devam eder: "O, dehşetler içindeyken bile, o derece temiz ve bozunmadan koruyabilmişti ki ruhunu, natüralist şiirlerini o derece derin bir soğukkanlılıkla yazmaya koyulmuştu ki, şaşkınlığımı ve hayranlığımı açıkça bildiremedim kendisine." Ötekiler, kalem ve akıllarını belki de çoktan çekmişlerdi yazı ve kâğıttan, sıkça rastlandığı üzere. Savaş başladığında susar ilham perileri!

Varujan'ın sürgün günlerinde tuttuğu defterler şüphesiz ki kayıp. Sonsuza dek!

Görünüşe bakılırsa, hummalı bir çalışmanın ürünü olarak şairin ruhsal durumuyla ilintili değildi onlar; aksine, o dehşetten sıyrılabilmişler.

---

2 Krikor Beledian: Fransa'da yaşayan, 1945, Beyrut doğumlu, dilbilimci, şair, romancı.

Kafamızda canlandırabilir, yorumlayabiliriz: O, şiir sayesinde korkuyu savuşturmayı başarıyordu. Yok oluş yolunun başında, bir ilk çıplaklıkla, kendini toprağa ve tarlaya, rüzgâra ve göğe teslim ediyordu.(...)<sup>3</sup>

24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanarak Çankırı'ya sürülmeden önce, görece özgürlük ortamında, Taniel Varujan, gelmekte olan felaketi sezinenlerin uyarılarını, iyimserliğinden ötürü dikkate almamakta direnir. Bu bağlamda, Yervant Azatyan<sup>4</sup>, “Bir Asır Varujan”<sup>5</sup> adlı makalesinde şu görüşleri paylaşır:

1915'te Türk istibdat halkası Varujan'ın çevresini daraltmaktaydı. İstanbul'dan uzaklaşmayı öğütleyen bütün dostça çağrılar sonuçsuz kalıyordu. Zira şair, ailesini ve halkını terk edemezdi; oldum olası onların esiniyle yaşamıştı. Oysa, tutuklanışının ardından, Türk cellatlar, Çankırı'dan Ayaş'a uzanan cehennem yolunda boğazlamak için ağaçlara bağlıyorlardı Varujan'ı, Rupen Sevag'ı ve onların üç kader ortağını. Muhterem Balakyan'a göre: “(...)katiller, yurtsever şairin gözlerini de oy[muştur].”

Varujan, tutuklanmadan birkaç gün önce şair Zaruhi Kalemkâryan'ın<sup>6</sup> endişelerini, “Daha geçen akşam Zohrab, Talat'la diz dize poker oynamışlar; İttihatçılar bize karşı iyi niyetliler. Siz, müsterih uyuyun hanımefendi, mecliste çok dostumuz var,” sözleriyle yanıtlamıştır. Dahası, gazeteci Hagop Siruni<sup>7</sup>, arkadaşını son defa uyarmak için 23 Nisan akşamı, tam da Varujan'ın tutuklanmasının bir gün öncesinde onu ziyarete gider. Uzaklaşmasını, hiç değilse yerini değiştirmesini telkin eder. Varujan, felaketi hisseder, lâkin ailesel yükümlülükleri vardır.. “Ve hatırlıyorum, o gece, nasıl bir ürpertiyle ve şefkatle bakıyordu çocuklarına; o çocuklar ki ertesi gece babasız kalacaklarını bilmeden oynuyor ve gürültü çıkarıyorlardı odada,” diyecektir Hagop Siruni.

3 Krikor Bildyan, *Grage şıranagı Taniel Varujani şurç* (Taniel Varujan'ı Kuşatan Ateş Çemberi), 2014, Erivan, 2. Baskı, s. 14.

4 Yervant Azatyan: 13 Mayıs 1935, Beyrut doğumlu yazar.

5 Yervant Azatyan, *Kragan keğarvesdagan severumner* (Edebi, Sanatsal Tespitler), Kaliforniya, 1988, s. 22.

6 Zaruhi (Seferyan) Kalemkâryan: (1874, İstanbul - 1971, New York) Şair. *Zartonk* (Uyanış) adlı bir şiir ve *Gyankis campen* (Hayat Yolundan) adlı bir anı kitabı vardır.

7 H. C. (Hagop Cololyan) Siruni: (1890, Adapazarı - 1973, Bükreş) Gazeteci, yazar.

Varujan'ın arkadaşı, *Mehyan* (Tapınak) aylık edebiyat dergisinin yazı kurulundan yazar ve eleştirmen Hagop Oşagan, onun öldürülüşüne ilişkin olarak şunları yazar:

İstanbul'a dönüşünden, *memleket* hasretinden, hayal kırıklığından, tekrar İstanbul'a kaçışından konuştum onunla... Şehitliğini anlatmaya gerek var mı? Bu, Türklerin uygarlık itibarını eksiltici bir kanıt olmayacaktır. Lâkin, "Karıncayı incitmekten" sakınacak ölçüde aziz mertebesinde iyi kalpli delikanlıyı getiriyorum da aklıma; didik didik parçalanmaya tabi tutulmak için, bir ağaç gövdesine, anadan üryan bağlanmış olarak, orada, Asya'nın uygar ırkı onun alınyazısını belirledi adeta. Düşünüyorum ki, edebiyatımıza yönelik bu akla hayale sığmaz vahşetin sahiplenilişi, o edebiyatın değerini için bir kanıt, hiç değilse. Barbarlık maddi bir iştiha idi. Türkler onu zihni hazza dönüştürdü.<sup>8</sup>

Çankırı'da geçen ve dört ay süren sürgün günlerinin nihayetinde, 31 yaşındaki Taniel Varujan, şair ve doktor arkadaşı 30 yaşındaki Rupen Sevag<sup>9</sup> ve Çankırı polis raporunda zikredilen, Onnik Mağazacıyan (mücellit), Artin Boğosyan (fırıncı) ve Vahan Kahyayan (demirci) adındaki üç kurbanla birlikte, İstanbul'dan gelen emir üzerine 26 Ağustos 1915 günü, Perşembe sabahı, henüz gün ağarmadan, başka bir şehre nakledilecekleri söylenerek, ölümüne götürülürler. Şamdancıyan'ın "Çankırı Anıları"nda "meçhule doğru" uğurlama diye anılan bu "ölümüne uzanan yolculuk" şöyle anlatılır:

Arabacı gelmişti zaten, düşünecek zamanımız yoktu ve çabucak yola koyulduk, gidenlerin toplanma yerine, şehir köprüsüne doğru. Aysız, berrak bir gök altında, henüz aydınlanmamış karanlığa teslim ettik arkadaşlarımızı. Aynı gece, saat 12'de, onların katledildikleri haberi Tüney'den Çankırı'ya telefonla ulaşmıştı. Bölgenin jandarma komutanı Nurettin ve İttihatçıların sorumlu sekreteri Oğuz, telefon mahallinde kahkahalarla karşılaşmışlardı kara haberi. Gece vakti, katliamdan haberdar olan mutasarrıf vekili köpürmüş vaziyette, bilhassa samimi dostunun (Sevag'ın) katlinden mustarip,

8 Hagop Oşagan, *Hamaynabadger arevmdabay kraganutyian* (Batı Ermeni Edebiyatı Panoraması), 6. cilt, Beyrut, 1968, s. 193.

9 Rupen Sevag (Çilingiryan): (15 Şubat 1885, Silivri - 26 Ağustos 1915, Çankırı) Şair, denemeci, doktor.

Nurettin'i huzuruna çağırır ve ithamlarda bulunur. O sırada, valilik görevini yürüten Reşit Paşa, göstermelik kovuşturmalarla, güya katil zanlısı, zavalı on bir köylüyü Çankırı hapishanesine tıktırır. (...)

Üç kader arkadaşlarıyla birlikte Rupen Sevag ve Taniel Varujan, tüyler ürpertici bir canilikle lime lime katledilir ve birer “mezarsız şair” olarak, oracıkta ölüme terk edilirler.

### “EKMEĞİN ŞARKISI”

Sanırım ilk kez 1993 yılında, Taniel Varujan'ın farklı kitaplarındaki birkaç şiirle birlikte *Ekmeğin Şarkısı*'ndaki “İlk Filizler” şiirini çevirmeye cüret etmiştim. Dizeleri yıllar boyu oturtmaya çalışmış durmuştum. Birçoğu dosyalarda tamamlanmayı bekliyor... Birkaç yıldır ciddi anlamda, *Ekmeğin Şarkısı*'ni bütünüyle Türkçeleştirmeye kalkıştığım da, daha yoğun ve etraflı okumalar yaptığımdan, ne kadar zorlu bir işe giriştiğimi ürpererek fark ettim. Ama öte yandan, daha önceki sınırlı okumalarımın olsa gerek, ayırt edemediğim nice göz kamaştırıcı güzellikle bulduğumu şaşırarak görüverdim. Ne kadar güçlü, hayat dolu ve coşkuluydu şiirler. Benzersiz, bambaşka bir dünya çıkmıştı karşıma.

Beri yandan da tedirgindim. Olağanüstü güzellikteki şiirlerde eksikliğini hissettiğim şeyler vardı. Feodal üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir tarımsal faaliyette, insanların silikleştirilmiş sınıfsal konumları kısmen rolleriyle sezilenebilse de, o faaliyetleri belirleyen ezici, sömürücü sınıfsal ilişkilerden söz edilmiyordu. Ya da insanlar arası ilişkiler, toplumsal yapı, ancak üretim ilişkilerinin el verdiği sınırlılıkta bir görünürlüğe sahipti. Daha niceleri... Yakın zamanda elime geçen bir Taniel Varujan kitabında, eksikliği fazlasıyla, benim düşüncelerimle, kaygılarımla neredeyse özdeş bir çözümleme yazısına rastlamam büyük sürpriz oldu. Benim daha dar kapsamda söyleyeceklerimi, etraflıca ele alıyordu kitabın uzun önsözünde, dilbilimci, akademisyen Vazken Kaprielyan<sup>10</sup>. Öyle ki, çözümlemenin *Ekmeğin*

---

<sup>10</sup> Vazken Kaprielyan: 21 Ocak 1937 Ermenistan doğumlu, dilbilimci profesör. Özellikle Batı Ermeni Edebiyatı üzerine çalışmalarıyla bilinir.

*Şarkısı*'na ilişkin bölümünü, bağlamından uzaklaşmamak için neredeyse bütünüyle alıyorum buraya:

(...)

*Pagan Şarkılar* kitabından sonra, Varujan imzasıyla basında, özüyle, biçimiyle yeni şiirler baş gösterir. İşçi hayatı ve Pagan günlerinin betimlenmesinin hemen ardından, köye, toprağa ve çalışmaya dair yeni bir dünya ortaya koyar Varujan. Kimi eleştirmenler, bu beklenmedik geçişe şaşırırsalar da, Varujan'ın şiirsel tasarısının başından beri düşünülmüş bir parçasıydı o ve çok önceden seçilmişti başlığı: *Ekmeğin Şarkısı*.

Yaratım öyküsünden belli ki, büyük ihtimalle 1909'da tasarlanmıştı dizi fikri. Ne var, *Kavmin Yüreği* kitabının basımı ve *Pagan Şarkılar* ile *Golgota Çiçekleri* şiir dizilerinin tamamlanma süreci, tasarımın hayata geçmesine ket vurmuştur. 1912-1915 yılları arasında kaleme alınan dizi, Varujan'ın tutuklanmasıyla tamamlanmadan kalmış, mevcut müsveddelere el konmuştur. Onları bulmak ve telif olarak yayımlayabilmek, ancak savaştan sonra mümkün olmuştur.

Özüyle, biçimiyle *Ekmeğin Şarkısı*, Varujan için olduğu kadar, Batı Ermeni Şiiri için de yeni bir sözdü. Onun, *Pagan Şarkılar*, *Golgota Çiçekleri*, *Ekmeğin Şarkısı*, yazamadığı *Şarabın Şarkısı* şiir dizilerini bir arada oluşturmadaki temel düşüncesi, hayatın ıstırabı karşısında düşün hazzını çıkış noktası olarak bir fikrin gerçekliğiyle ideali arasındaki zıtlığı belirtmeyi amaç ediniyordu. Bu bağlamda, *Pagan Şarkılar* ve *Ekmeğin Şarkısı* dizileri, görünüşte, birbirinden tema ve üslup yönünden ne kadar farklı olsalar da, şaşırtıcı biçimde benzeşirler. Dahası, o, Pagan günlerin özgür ve doğal duygularını, güç ve güzellığe tapınmayı ve bozunmamış köy hayatına dair şiiri, toprak ve çalışma fikrini, *Golgota Çiçekleri*'nin tahrif edilmiş, doğal olmayan gerçekliğinin karşısına, bir ideal timsali olarak çıkartıyordu.

Ve madem o iki dünya da (Pagan geçmişi ve *Ekmeğin Şarkısı*'na konu olan köy) idealdiler, gerçekte oldukları biçimiyle varlık gösteremeyeceklerdi. Şu farkla ki, romantik bir biçimde günahından arındırılmış; temizlenmiş ve ak pak, sadece şu ya da bu çizgilerin tercih edildiği tarzda, şair nasıl hayal ediyorsa öyleydiler. Görüldüğü gibi Varujan, "Paganlığını" sadece Pagan günlerinin birkaç tipik özelliğiyle oluşturdu. Aynı biçimde Varujan, *Ekmeğin Şarkısı*'nda da, mevcut köy hayatındaki o karmaşık insani ilişkileri **görmedi**; köylünün ağır toplumsal vaziyetini **unuttu**; sınıfsal ilişkiler bahsine **gözünü kapadı**; yoksulluğu ve yoksunluğu, cehaleti ve önyargıları **görmek**

**istemedi;** taşrada çalıştığı yıllarda, bunları apaçık görüyordu ve onlara karşı, sözlü ve yazılı çıkışlarıyla tavizsiz mücadele yürütüyordu. Romantik şairin tasarısının dürtüsüyle köy hayatı kusurlarından “temizlenmiş”ti; gerçekte, kent hayatının (kapitalist dünyanın) haşin gerçekliğine karşı, ideal, düşsel bir gerçekliği talep ediyordu o tasarı. Köyün, toprağın, ağaçların, tarlaların ve çalışmanın/emeğin dünyasıyla, dünyanın ve kendi öz tutarsızlıklarından kurtulmanın kendine has bir “Nirvana”sıdır<sup>11</sup> *Ekmeğin Şarkısı*. Öyle bir dünya ki, kusur yoktur orada, doğa ve insan ahenk içindedir ve şairin ruhu huzur bulabilir orada. O dünya, şairin idealinin yeni bir dışavurumuydu; güzelin ve ahengin ideali! Varujan, gerçekte, çivisi çıkmış ahengi, şiirde yeni baştan yaratmayı deniyordu.

Güzel’in (toprak ve emek şiiri ekseninde) sergilenişiyle birlikte, aynı zamanda, “Ekmeğin Şarkısı” yararlılık meselesini de ileri sürmekteydi. Güzelin büyüyle şair, somutlaşmış yararlılık sorunsalına ulaşmaktaydı. Yüzyıl başında, Anadolu Ermeni köyü bütünüyle dağılmaya yüz tutmuştu. Köylüler uzak şehirlere göçüyordu, köyler bütünüyle boşalmıştı. 1908’de Anayasa’nın ilanından sonra, kısa özgürlük döneminde (1909-1914) yaşamsal bir sorun doğuverdi: Gurbetçiler ne olacaktı? Değil mi ki memleket insanlarla memleketler. O halde, Ermeni köylerinin şenlenmesi için onları eve çağırarak gerekir. Ve Batı Ermeni Edebiyatında yeni bir yaşamsal tema yaratılmış oldu: Sıla hasreti ve baba ocağına çağrı teması. R. Vorperyan, R. Sevag, Siamanto, o tema çevresinde değerli işler yaratmışlardır. Varujan’ın *Ekmeğin Şarkısı* da Siamanto’nun “Memleket Çağrısı” gibi sürgün Ermenilere yöneltilmiş kendine has bir çağrıydı. Toprağı, çalışmayı, kutsal ekmek üretme işini yücelten *Ekmeğin Şarkısı* aynı zamanda, toprağı ve çalışmayı sevdirmeye fikrini de barındırıyordu içinde. Belki de o, bu nedenle, sadece güzellikleri resmederek, köy dünyasının toplumsal kusurlarını görmezden gelmişti.

İlham perisine yöneltilmiş bir dilek olarak, dizinin bütün anlamını, temasını ve yaklaşımını daha ilk şiirde ifşa etmektedir şair. O, ilham perisinden ricada bulunur, temayı nasıl biçimlendirmesi gerektiğini kendisine öğretmesi için. “Yoksa nasıl kavrar yiğit çiftçi, eğri tutamağını” toprağı işlemek için; “yoksa nasıl bereket bulur çıplak agoslar” güneş ışınlarının büyüü olmaksızın; nasıl yaratılır yoksa ekmek, “bunca sevinç, bunca yaratıcı kudret” yaymasa eğer...

11 Nirvana: (Sanskritçe) Budizmde, her türlü istekten, tutkularından, duygulanımlardan arınıp, ben’in ortadan kalktığı en yüksek ruh durumuna erişme.

Dizinin bütününde kanat çırpır o sevinçler. Kadının erkeği çağırması gibi, tarlalar çiftçileri çağırır; “saban demiri(nin) ilk peşin memelerini sıktığı...” o anı ürpertiyle beklerler. Ve sıradan çalışanlar değildir toprağın emekçileri: Çiftçiler, ırgatlar, rençberler; aksine kış boyu toprak hasreti çekerler. Onlardır toprağın ürperişlerini, ovaların tılsımını hissetmenin hünerine sahip olan. Doğa'nın çocukları, doğanın ahenkli ve heybetli parçalarıdır onlar. Çalışmayı tasvir etmekte değildir şair, aksine, düşünsel ve şiirsel kapsamıyla çalışmanın şarkısını dile getirmektedir.

*Ekmeğin Şarkısı* şiir dizisi, ilkesel tutarlılıkla kaleme alınmıştır. Saban sürmeden başlayıp, ekimden sofraya gelene kadarki ekmeğin üretim sürecini dile getirir. Ne yazık ki, dizinin son altı “şarkı”sının sadece başlıkları ulaşmıştır bizlere. Öte yandan, mevcut yirmi dokuz şiir birbiriyle ilintili olmakla birlikte her biri ötekenden doğmaktadır.

Bu kitabın üslup imkânları, şairin bakış biçimi, yeni biçim ve ölçülerin kullanımı, şairin ustalığının derinliğinin ve zenginliğinin tanığıdır. Şair her zaman temaya uygun biçimi icat etmekteydi.

*Ekmeğin Şarkısı*'ndaki şiirsel soluk ve yürek kıpırtısı, doğanın güzelliklerindeki hoşluktan, köy hayatının yalınlığından, çalışan insanın hilesiz varlığından, katıksız yürek temizliğinden ve şairin romantik nazarından uç vermiştir. O hoş, huzurlu soluk da, romantik açıdan güzel, göz kamaştıran, aydınlık ve sıcak bir görüntüsel dizgeyle, yalın ve pırlıtlı, temiz ve berrak bir özü zorunlu kıldı.

Tıpkı *Ekmeğin Şarkısı*'nda olduğu gibi geç dönem şiirlerini temel alarak söyleyebiliriz ki, hayatının son deminde şairin öfkeleri giderek sakinleşir, lirik taşkınlık durulur, berraklaşır. Varujan, bizim halk edebiyatımızda ve klasik şairlerin büyük yaratıcılığında açığa çıkan o klasik yalınlığa yönelir.

Lâkin, büyük felaket vuku bulduktan ve genç şairin hayatına kastedildikten sonra, Varujan'ın yaratıcılığının nasıl bir yeni seyir izleyeceğini, çok yönlü yaratıcılığında hangi damarın baskın geleceğini, hangi yeni damarların doğabileceğini, eleştirilenlerini neyle şaşırtacağını artık kim söyleyebilir?

Varujan'ın yaratıcı tasarılarından birkaçına aşınayız. O, “Şarabın Şarkısı” şiir dizisini, “Ermeni Destanı”nı (ulusal gelenekler temalı şiir dizisi) yaratacaktı, sözlü Ermeni halk anlatılarını bütünüyle derlemeyi hayal ediyordu, dramalar yazmayı, “Odalık” [Օճալիկ] şiirini tiyatro oyununa dönüştürmeyi tasarlıyordu.